

FOLKLORUN NEŞRLERİNDE VULQAR SÖZLERİN VERİLMESİ ÜSULLARI

Arş.Gör.Huraman KERİMOVA*

XÜLASA

Azərbaycan folklor mətnlərinin tərkibini əsasən məişət leksikası təşkil edir. Bu folklor nümunələrində bəzən yazılı nitqdə işlədilməsi məqbul sayılmayan vulqar söz və ifadələrlə rastlaşırıq. Lakin nəşr zamanı həmin söz və ifadələrə fərqli münasibət müşahidə olunur. Məqalədə tərkibində vulqarizmlər işlənmiş sağlam məntiqli folklor nümunələrinin toplanmasının vacibliyindən, bu cür mətnlərə folklorşünas və tərtibçi yanaşmasından danışılır, yazıda onların əks olunması üsulları göstərilir.

Açar Sözlər: folklor, məntiq, vulqarizm, toplama, tərtib, nəşr

THE METHODS GRANTING OF VULGAR WORDS IN THE PUBLICATION OF FOLKLORE

SUMMARY

The content of Azerbaijanian folklore essentially consists of welfare vocabulary. We observe the vulgar words and expressions that usage of them is not be considered acceptable of the writing of speech. But the different attitude is observed to the same words and expressions of the time of publication. The article gives information about logical folklore examples which collecting of its is importance. It is spoken about the approach of specialists in folklore and designer, reflection of them to these such texts in the article.

Keywords: folklore, logic, vulgarism, collection, compiling, edition

Bədii ədəbiyyat özündə tipik hadisələri əks etdirir. İnsanlarda mənəvi-əxlaqi dəyərlər aşılamaq onun əsas vəzifələrindən olduğu üçün mövzu və ideyası da bu məqsədə xidmət edir. Şifahi ədəbiyyat bədii ədəbiyyatın bir qolu olduğundan bütün bunlar folklorla da eyni dərəcədə aiddir. Bildiyimiz kimi, “bədii ədəbiyyat insanı təkrar olunmaz şəxsiyyət kimi ... bütün zəngin psixi və cismani xüsusiyyətləri ilə, danışmaq tərzilə, sosial, məişət, intim və təbiət şəraitində göstərir” (Mirəhmədov 1978: 22). Lakin ədəbiyyatda bəzən müxtəlif gərgin səhnələrdə emosianallıq, təbiilik tələb olunduğu üçün obrazın dilindən qaba, qeyri-etik sözlər və ifadələr işlətmək məcburiyyəti olur. Belə sözlər vulqar sözlər və ya vulqarizm adlanır. “Vulqarizm ümumi ədəbi dildə işlənməyən kobud, ədəbsiz sözlər”dir (Mirəhmədov 1978: 36). “Vulqarizm ədəbi dil normalarına zidd olan qaba (qeyri-ədəbi) söz və ya ifadə”lərdir (Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti IV c 2006: 490).

XIX əsrə aid yazılı ədəbiyyatda Q.Zakirin həcvlərində, XX əsrin əvvəllərində C.Məmmədquluzadənin hekayələrində, XX əsrin sonlarında N.Kəsəmənlinin şeirlərində və s. belə nümunələrə rast gəlirik. Nəşr zamanı həmin söz və ya misralar nöqtələrlə əvəz olunmuşdur. “Cümlədə müəyyən söz və ya ifadənin buraxılması evfemizm yaranmasının ən sadə yoludur. Buna ən çox söyüş sözlərinin işlədilməsi zamanı təsadüf edilir, cümlənin sonunda olur. Danışan şəxs gözlənilmədən birdən öz nitqini kəsir, yalnız intonasiyadan, mimikadan məlum olur ki, nə isə gizləndə müəyyən bir söz, ifadə vardır. Lakin danışan şəxs həmin sözü işlətməyi çətin (layiq) bilməmişdir. Yaxud həmin “namərbut” sözü senzura pozmuşdur... Həmin cümlələrdə buraxılmış söz

* Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu, kerimova.xuraman@rambler.ru

mətnin, situasiyanın köməyi ilə başa düşülür. Yazıda evfemistik buraxılma bir neçə nöqtə ilə verilir” (Müasir Azərbaycan dili 1978: 220-221). “Evfemizm müəyyən bir şərait üçün qaba və ya namünasib sayılan söz və ya ifadə yerinə işlədilən başqa, daha incə söz, ya ifadə; məsələn: arvadım əvəzinə “uşaqların anası” (Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti II c 2006: 45). İlk oxunma anında həmin sözlər oxucuya dəqiq aydın olmasa da, ümumi məzmun və qafiyə həmin nöqtələri bir qədər açıqlayır. Q.Zakirin “Ağarıbdır” şeirinə diqqət yetirək:

Keşdi o ki, zövq eylər idin gahi səfərdə,
 Evdə oturanda meyü məhbub nəzərdə,
 İndi dəxi yox tabü təvan canu cigərdə,
 Gah yanın ver balişə, gah çıx güvənərdə,
 Çək kürkün ucun başına ... ağarıbdır (Zakir 1984: 354).

Və ya:

Sən açıldın, mənim üçün yaz deyil,

 Məndən çiçək gözləyənlər az deyil.
 Gül vermərəm daha heç bir kəsə mən,
 Sən çiçək aç, dərəcəklər, yasəmən (Kəsəmənli 1987: 125).

Elə bil qarışır dünyanın rəngi,
 Oyaq gözlərimdə rəngli yuxusan.

.....
 Bəxtin gətiribdi yaxşı ki yoxsan (Kəsəmənli 1987: 114).

El arasında belə bir ifadə var: “Gül ağzımı açıdırma”. Məcəzi mənada işlənmiş bu ifadə adətən dialoq zamanı qarşı tərəfə söhbətin mənfiyə doğru gedişatı haqqında etik bir mesajdır. “Gül ağzın açılması” danışan şəxsin normal haldan çıxması, mənfəi emosiyaların nitqdə təzahür etməsi anıdır, dildə məqbul sayılanlardan məqbul olmayana keçid edilməsinə bir işarədir. Əgər nəzərə alsaq ki, bədii üslub obrazlılıqla emosionallığın birgə təzahürüdür, onda, deməli, mənfəi emosiyaları əks etdirən söz və ifadələrin də bədii əsərdə yer alması qaçılmazdır. Məişət leksikasında çox sayda vulqar ifadələr var ki, ədəbi dildə istifadəsi yolverilməzdir. Daha sadə xalqın ədəbiyyatı olan folklorda bu leksik vahidlər işlənmə tezliyinə görə daha aktivdir. Vulqarlıq baxımından xalq ədəbiyyatı nümunələrini iki qismə ayırmaq olar:

1. Məntiqi, mövzu və ideyası vulqar olan, əxlaqa zidd, ədəb-ərkana sığmayan mətnlər;
2. Tərkibində vulqarizmlər işlənmiş sağlam mənəvi dəyərləri təbliğ edən mətnlər.

Birinci qismə aid olan, yeni sağlam olmayan düşüncədən qaynaqlanan bu əsərlər insanda ikrah hissi oyadır. Bu cür mətnlərin nəşri cəmiyyətdə əxlaqsızlığın, mənəvi eybəcərliyin təbliği kimi başa düşülə bilər. Ola bilər ki, bu mətnlərin tərkibində heç vulqar söz işlənməsin. Vulqarlıq mətnin məzmununda, təbliğ etdiyi mənədadır.

A.N.Afanasyev rus xalq nağıllarının görkəmli toplayıcılarındanandır. Onun topladığı materiallar 1855-ci ildən indiyədək dəfələrlə nəşr olunmuşdur. Lakin bunların içərisində bir sıra nağıllar vardır ki, senzurdan keçmədiyi üçün Rusiyada nəşr olunmasına icazə verilməmişdir. Bu nağıllar bir toplu halında “nəşrə münasib olmayan rus xalq nağılları” adı altında cəmlənmişdir. “Afanasyevin toplusunun əsasını ədəbsiz və erotik məzmunlu nağıllar təşkil edir. Bu cür nağıllar rus məişətində geniş yayılmışdır; baxmayaraq ki, yalnız müəyyən auditoriyalarda və görünür, xüsusi situasiyalarda danışılır, kənd mühitində hələ də istifadə olunur.” (Успенский 1994: 130).

Göründüyü kimi, ziyalı rus mühiti erotik, ədəbsiz mətnlərin təbliğine icazə verməmişdir. Oxucunun gözünün bu cür mətnlərə öyrənməməsi, əxlaqi, məntiqi naqisliklərin normaya çevrilməməsi üçün belə əsərləri təbliğ etmək, kitab səhifələrinə çıxarmaq məqbul sayılır.

Bu bir həqiqətdir ki, vulqar sözləri kitabda açıq-aşkar yazmaq, ədəbsizlik və əxlaqsızlıq təbliğ edən əsərləri ictimaiyyətə təqdim etmək Azərbaycan xalqının ədəb-ərkanına sığmayan bir haldır. Kitab informasiya inqilabının çox mühüm mərhələsi olduğu üçün insan təfəkküründə ona mötəbər bir yanaşma var. O şey ki, kitaba düşüb, deməli, elə-belə deyil, bir dəyəri var, yəni yolveriləndir, cəmiyyətdə buna icazə var. Məntiqi cəhətdən zərərli olan vulqar nümunələrin kitab səhifələrində yer alması insanlığa, xüsusən hələ əqli kamilləşməmiş kəslərin düşüncəsinə, zövqünə, estetik tərbiyəsinə böyük bir zərbə vurmuş olar.

Tərkibində vulqar sözlər işlənmiş elə folklor mətnləri də var ki, çox dəyərli məntiqi ilə əsrləri aşaraq yaşamaq haqqı qazanmışdır. Lakin vulqar ifadələr həmin nümunələrin işlənmə aktivliyini aşağı salır: hər auditoriyada onları səsləndirmək etik baxımdan mümkün olmur. Adətən bu cür mətnlər qarşı cinsin nümayəndəsi iştirak etməyən dinləyici, tamaşaçı auditoriyasında ifa edilir: aşuqlar qadın olmayan məclislərdə həcvlər söyləyir, qadınlar kişilər olmayan yığıncaqlarda rahatlıqla bu cür nümunələri səsləndirə bilirlər. Lakin yazıya gələndə vəziyyət başqalır. Oxucu auditoriyasında cins, yaş, sosial mənsubluq nöqtəyi-nəzərindən heç bir məhdudiyət olmadığından nəşr olunmuş əsərlər hər kəsin ixtiyarındadır.

Söyləyici ifa zamanı tam sərbəstdir, azaddır. O, çıxışında fikrinin ifadəsi üçün lazım bildiyi – istədiyi dil vahidləri və nitq elementlərindən istifadə edir, dünyagörüşü, təfəkkür tərzini, malik olduğu söz ehtiyatına uyğun şəkildə mətnini təqdim edir. Bu zaman o, bir müəllif kimi loru sözlərdən, vulqarizm, dialektizm, jarqon, varvarizmlərdən istifadə edə bilər, halbuki yazılı ədəbiyyatda müəllif dilində bu, yolverilməzdir. Bunlardan vulqar sözlər daha ağır “statusa” malikdir. “Şifahi danışmaq dilində işlənən və ədəbi dil leksikasına daxil olmayan kobudluq və nəzakətsizlik ifadə edən söz və ifadələr vulqar leksika adlanır” (Cəfərov 1982: 96).

Hər vulqar sözü, xüsusən söyüşləri yazıda əks etdirmək xalq pedaqogikasına uyğun olmayan bir haldır. Arxiv materialları üzərində işləyərkən bəzi tərtibçilər

tərəfindən vulqar sözlərin ədəbə uyğun qarşılığı ilə əvəzləndiyinin də şahidi olduq. “Şifahi dili ədəbi dil səviyyəsinə yüksəltmək və onda ümumi ədəbi dil normalarını sabitləşdirmək, dilin ifadə saflığını saxlamaq məqsədilə vulqar leksikaya qarşı mübarizə aparmaq lazımdır. Vulqar leksika dilin bədiliyini, obrazlılığını, bir sözlə, gözəlliyini pozur, bayağılaşdırır, qaba və kobud şəkllə salır... Bu məqsədlə vulqar sözlərin əvəzində onun sinonimi olan və ifadəni səliqəyə salan evfemistik sözlərin işlədilməsi məsləhət görülür...” (Cəfərov 1982: 97-98). Lakin folklor mətnində – istər nəsr olsun, istərsə də nəzm, bir sözü götürdükdə və ya başqası ilə əvəz etdikdə obrazlılığın müəyyən səviyyələrində, daha çox isə fonetik səviyyədə itkilər baş verir: ahəng pozulur, alliterasiya, assonans zəifləyir, bəzən də yox olur. Eyni zamanda, folklorşünaslıq elmi xalqdan toplanmış nümunələri nəşrə hazırlayarkən söyləyici mətninə toxunmanı, müdaxiləni qeyri-məqbul, yolverilməz sayır. Folklor mətnlərində kənardan edilən dəyişikliklərin nəticəsi haqqında fikirlərini F.Zeynalov və S.Əlizadə “Kitabi-Dədə Qorqud”un müqəddiməsində bu cür izah edirlər: “Biz dastanların nəsr və nəzm hissəsində hər bir cümlə daxilində söz və ifadələrin mənasının itməməsinə və təhrif olunmamasına çalışdıq... “Kitabi-Dədə Qorqud” kimi spesifik bir abidənin “müasirləşdirilmə”sində alliterasiyanın pozulması, obrazlı sözlərin bəzən çılpaqlaşması labüddür. Belə hallarda poetik ahəng və məna xatirinə, bütövlükdə “bədi effekt” naminə hər hansı sözün sinonimlərindən istifadə etmək, daha “təsirli” sözlər tapmaq olar. Lakin həmin üsul da məzmun təhrifinə gətirib çıxarır, bu və ya digər sözün həqiqi (müstəqim) mənasını bizim necə qavradığımız məlum olmur” (Zeynalov, Əlizadə 1988: 28).

Unutmaq olmaz ki, folklor əsasən yazıb-oxumağı bacarmayan “türkə-saya” insanların ədəbiyyatı olub. Onlar fikir və emosiyalarını ifadə etmək üçün kübar ifadələr axtarmayıblar, düşüdükləri kimi də təbii şəkildə fikirlərini ifadə ediblər. S.Cəfərov şifahi dilin lüğət tərkibini öz xarakteri etibarilə üç qismə ayırır: ümumxalq danışiq məişət leksikası; saya danışiq leksikası, vulqar leksika (Cəfərov 1982: 94). Diqqət yetirəndə aydın olur ki, tərkibində vulqar sözlər olan bir sıra mətnlərdə çox güclü məntiq var və bu nümunələr fikrin ən kəsə, ən mükəmməl ifadəsidir.

Vulqar sözlər paremioloji vahidlərdə daha işləkdir. Lakin başqa xalqlardan fərqli olaraq, Azərbaycanda belə mətnlərin toplanması və nəşri sahəsində bu işlə məşğul olan hər kəsin özündən qaynaqlanan bir məhdudiyət var. Faktıdır ki, biz oxuduğumuz folklor kitablarında o nümunələri, demək olar ki, görmürük. Müxtəlif dövrlərdə bu problemə fəqli yanaşmalar olmuşdur.

Türk dünyasının ilk ensiklopediyası sayılan “Divanü lüğət-it-türk” əsəri böyük dilçi alim Mahmud Kaşğarının həm toplayıcı, həm tərtibçi kimi fəaliyyətinin mükəmməl nəticəsidir. XI əsr abidəsi olan və özündə 9000-dən artıq söz və ifadəni, qədim türklərin yayıldığı əraziləri göstərən xəritəni əks etdirən bu “Divan” türk xalqlarının tarixini, dilini, folklorunu, etnoqrafiyasını öyrənməkdə əvəzsiz qaynaqdır. Mahmud Kaşğari, bizcə, istisnasız olaraq, bütün sözləri toplamış və lüğətində vermişdir. Bu sözlərin içərisində vulqar sözlər də özünə yer almışdır. Müəllif həmin sözləri ümumişlək sözlərdən fərqləndirmədən, söyləndiyi tərzdə yazıda təqdim etmişdir.

M.Kaşğari divanının tədqiqatçısı A.Xəlil “M.Kaşqarının “Türk dillərinin divanı kitabı”nda ədəbi mətnlər” əsərində təqdim etdiyi elmi araşdırmalarla yanaşı bir qism

mətn də vermişdir. “Deyimlər” adlanan bölmədə M.Kaşğarının açıq şəkildə yazdığı vulqar sözü araşdırmaçı nöqtələrlə əvəzləmişdir:

Ölümü çatan siçan pişik ... qaşır (Xəlil 2001: 77).

“Divanü lüğət-it-türk” əsəri Azərbaycan dilinə tərcümə edilmiş, nəşr edilərək xalqın ixtiyarına verilmişdir. Bu işin müəllifi R.Əskər vulqar sözlərin verilməsində M.Kaşğarının üslubunu saxlamışdır. Yuxarıda göstərdiyimiz nümunəni də tərcüməçi müəllifin üslubunda vermiş, sözləri tam halda yazaraq təqdim etmişdir. (Kaşğari 2006: 430)¹.

Bu deyimdə ifadə olunan fikir əslində yaltaqlığı ifşa etməklə ədəbə bir çağırışdır. Elə buna görə də həmin nümunə çox dəyərlidir.

“Oğuznamə” XV-XVI əsrlərdə üzü köçürülən əlyazmadır. Təxminən 2000 atalar sözü və məsəldən ibarətdir. Əsər ilk dəfə 1987-ci ildə nəşr olunub. Kitabın tərtibçisi S.Əlizadə qeyd edir: “Oğuznamə”də toplanmış atalar sözü və məsələlərin böyük əksəriyyətinin dili tarixən əvvəlki dövrlərə (IX-XI əsrlərə) aiddir. Lakin əlimizdəki nüsxə, artıq deyildiyi kimi, özündən əvvəlki nüsxədən köçürülüb. “Oğuznamə”də vulqar səciyyəli vahidlər də müəyyən yer tutur. Mənfi ekspressiya daşıyan belə parnoqrafik nümunələr mahiyyətə xalqın həyat və məişətindəki neqativliyə qarşı çevrilmiş, sanki “şəri şər öldürər” prinsipi ilə yaranmışdır. Elin “gül ağzı”ndan çıxan kəlamlar nə qədər “arsız və biədəb” görünsə də, məhz hər cür etinasızlığa, laqeydliyə, arsızlığa qarşı təbii tənqid, özünütənqid, həm öz qəbahətini etiraf etməkdir, həm də təkzibdir, islah və tərbiyə yoluna çağırışdır”(Oğuznamə 1987: 12-17).

Tərtibçi qeyd edir ki, nəşrdə iki situasiyada: həm oxunması mümkün olmayan sözlərin yerində, həm də vulqar ifadələrin buraxıldığını vurğulamaq üçün çoxsaylı nöqtələrdən istifadə etmişdir. Vulqar sözləri nöqtələrlə göstərməsi tərtibçinin bu sözlərin nəşri qaydasına münasibətini göstərir:

At kimin, ... kimin (Oğuznamə 1987: 20).

İt ... yeməklə dəniz murdar olmaz (Oğuznamə 1987: 26).

... basdıqca iyir (Oğuznamə 1987: 76).

Dəliyə nə ... nə ... (Oğuznamə 1987: 106).

Rum övrətinin ... tatlu olur (Oğuznamə 1987: 109).

... suyuna güvənmə (Oğuznamə 1987: 113).

Söyləməz ağızdan ... yegdir (115).

Övrətin varlığı ... çağıdur (Oğuznamə 1987: 136).

Kəlin ..., axsağın ..., rumun ... eyü olur (Oğuznamə 1987: 168).

Bu iki müxtəlif situasiyanın yazıda eyni üsulla verilməsi oxucunu iki yol ayrıcında qoyur: həmin nöqtələrin konkret hansı məqsədlə qoyulduğunu müəyyənləşdirmək çətinlik yaradır. Məsələn:

¹ Kitabda söz bütöv halda yazıldığı üçün məqalədə nümunəni qeyd etməyi uyğun hesab etmədik.

.....ahəng olmaz (Oğuznamə 1987: 31).

..... qatlanur (Oğuznamə 1987: 33).

.....layıqdir (Oğuznamə 1987: 80).

.....yaşıl-qızıl gərəkmış (Oğuznamə 1987: 114).

.....dirriyi olmaz (Oğuznamə 1987: 134).

.....xeyr gəlməz (Oğuznamə 1987: 114).

.....kəbabı çalğıdır (Oğuznamə 1987: 114).

Dil bazarı.....? (Oğuznamə 1987: 105).

Yəngəndən..... (Oğuznamə 1987: 204).

Yoxsulı çuvala qosan,gəlür, tışra çıxar (Oğuznamə 1987: 204).

Əgər tərtibçi vulqar sözlərdə, heç olmasa, bircə hərfi yazsa idi, bununla ifadə olunan fikrin düzgün yozumunda oxucuya böyük yardım etmiş olardı. Həm də bu vulqarizmlə əlyazmada oxunması mümkün olmayan sözü fərqləndirməkdə oxucuya imkan yaratmış olardı.

Abasqulu Marağayinin “Əmsali-türkanə” (türk atalar sözləri) kitabı XVIII əsr Azərbaycan folklorunun qiymətli mənbələrindən biridir. Bu əlyazma AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılır. Məcmuənin sonunda yazıya alınma tarixi 1792-ci il göstərilmişdir. Kitabda vulqar sözlər işlənmiş nümunələrə də rast gəlirik. Maraqlıdır ki, bir kitab daxilində bu nümunələrin verilməsində vahid prinsip gözlənilməmişdir. Həmin sözlər müxtəlif formalarda yazılmışdır:

1. Vulqar söz tam şəkildə yazılmışdır;
2. Vulqar sözün yalnız baş hərfi verilmişdir;
3. Vulqar sözün baş və sonuncu hərfi verilmişdir;
4. Vulqar sözün birinci hecası yazılmışdır;
5. Vulqar sözün birinci və sonuncu hecaları yazılmışdır və s.

Məsələn:

P..a görə təzək (Əmsali-türkanə 1996: 21).

Tövbə-tövbə öyrənən g..ə nə tövbə (Əmsali-türkanə 1996: 21).

Çalasıya gələn çanağın g... qısmayupdur (Əmsali-türkanə 1996: 23).

Hesab bilmirsən, ya g...n çubuq görməyib?! (Əmsali-türkanə 1996: 26)

Duran öküz yatan öküzün başına s... (Əmsali-türkanə 1996: 29).

Qəh...nin qazandığı ənlük və kirşana gedər (Əmsali-türkanə 1996: 45).

Qəh... olmayan qəh...xanada neylər (Əmsali-türkanə 1996: 46).

Azərbaycan folklorşünaslığı tarixində müstəqil janr kimi ilk orijinal “Atalar sözü” kitabı M.Qəmərlinin həm toplayıcı, həm də tərtibçi kimi folklorşünas fəaliyyətinin nəticəsidir. Naşirləri R.K.Edelson və R. Xəlilov olan bu kitab 1899-cu ildə İrəvanda nəşr olunmuşdur. Kitabda İrəvan və onun ətrafında yaşayan Azərbaycan türklərindən toplanmış 750 atalar sözü yer almışdır. Həmin atalar sözlərinin bir neçəsində vulqar sözlərin işləndiyini görürük. Müəllif bu sözləri səsləndiyi kimi tam formada kitabda

vermişdir. M.Qəmərlinin dövründə bu sözlərin nəşrdə verilməsi təcrübəsi olmamışdır. “Vulqar söz və ifadələrin, parnoqrafik paremilərin yazı dilinə yol tapması gözlənilməz deyildir. Erkən orta əsrlərdə, eləcə də sonralar yaranan kitab mədəniyyəti vulqarizm üzərində nəzarət qoymamışdır (“Oğuznamə” 1987: 12). M.Qəmərlili kitaba yazdığı ön sözdə topladığı materiallara qiymətləndirici rəy verərək onların nəşrə yararlı olduğunu söyləyir: “Türk hükəmalarının təcrübəli və nəşrə yarar zərb-məsəllərindən “Atalar sözü” naminə bir risalə tərtib edildi ki, həm sələflərin sözləri aradan götürülməyib baqi qala və həm xələflər üçün umur və xüsuslarında bir rəhbər olub bu əbdi-acizi də bir xeyir ilə yad buyuralar” (Atalar sözü 2003: 24). Buradan aydın olur ki, müəllif rast gəldiyi hər mətni topladığı materialların içərisinə salmamışdır. O, özünəməxsus seçmə aparmış (müəllif burada, çox güman ki, mətnində kəskin vulqar sözlər işlənmiş və məzmununda ədəbə zidd fikirlər olan atalar sözlərini vermədiyini nəzərdə tutur), mükəmməl məzmun və məntiqə malik, nəşr üçün yararlı olanlarının kitabda verilməsinə çalışmışdır.

AMEA Folklor İnstitutunun layihəsi əsasında “Atalar sözləri” kitabı nəşr olunmuşdur. Kitabda Azərbaycan folklorşünaslığı tarixində “Oğuznamə”, “Əmsali-türkanə”dən tutmuş indiyədək nəşr olunmuş bütün atalar sözləri bir yerə toplanmışdır. Burada indiyədək ayrıca kitab, jurnal və toplu kimi çap olunmuş 90-a yaxın mənbədə, müxtəlif əlyazmalarda mövcud olan atalar sözləri öz əksini tapmışdır. Tərtibçinin mətnində vulqar sözlər işlənmiş atalar sözlərinə yanaşması haqqında fikirlərinə nəzər salaq: “Bir şeyi də nəzərə çatdırmaq istərdik ki, qeyri-etik ifadələr işlənmiş atalar sözlərini tərtibə daxil etmədik. Birincisi, söyləyicilər tərəfindən söylənsə belə, bu tip nümunələr geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmamışdır. İkincisi, tədqiqatçılar üçün nəzərdə tutulsa belə, görəsən bu nümunələr hansı prizmadan tədqiqat obyektinə çevrilə bilər?! Etik normalara zidd olan bu tip nümunələr, bizcə, insanlarda ikrah hissi doğuraraq onları özünə nəzarətdən çıxarır. Üçüncüsü, əgər bu nümunələrin çap olunması, doğrudan da, vacibdirsə, tamamilə ayrı şəkildə bir sıra adamlar üçün nəşr oluna bilər” (Atalar sözləri 2013: 16).

Mustafa Gökçəoğlunun “Kıbrıs Türk Atasözleri ve deyimler sözlüğü” kitabında istisnasız olaraq bütün atalar sözlərini topladığını görürük. Müəllif tərib zamanı vulqar sözlər olan nümunələrdə həmin sözlərin ilk hərflərini yazmış, sonra nöqtələr qoyub sözün son hərfini vermişdir. İlk və son hərf arasındakı nöqtələri oxucu məzmunu, ahəngə, qafiyəyə - alliterasiya, assonansa əsasən yoza, mətnə ifadə olunan fikri anlaya bilir (Kıbrıs Türk Atasözleri ve deyimler sözlüğü 1997).

Rus folklorşünaslarının vulqarizmlər işlənmiş mətnlərə yanaşması fərqlidir. Həmin nümunələrdə “Ədəbə uyğun gəlməyən sözlər nöqtələrlə əvəzlənir” (Пословицы, поговорки, загадки в рукописных сборниках XVIII-XX веков 1961: 20). Məsələn:

На пару, на баньке ... покорно благодарю (Пословицы, поговорки, загадки в рукописных сборниках XVIII-XX веков 1961:136).

Паки и паки ... съели попа собаки (Пословицы, поговорки, загадки в рукописных сборниках XVIII-XX веков 1961:136).

Попович – вор, а поповина – ... (Пословицы, поговорки, загадки в рукописных сборниках XVIII-XX веков 1961:106).

Подле пчелки – в медок, а подле жучки – в ... попадешь (Пословицы, поговорки, загадки в рукописных сборниках XVIII-XX веков 1961:106).

И веник ... настегает, как годно (Пословицы, поговорки, загадки в рукописных сборниках XVIII-XX веков 1961:83).

Göründüyü kimi, bu tip əsərlərin nəşrinə müxtəlif dövrlərdə fərqli yanaşmalar mövcud olmuşdur:

1. Mətn nəşrə münasib sayılmamışdır;
2. Həmin mətnlərin nəşrində vulqar söz və ifadələr səsləndiyi kimi və açıq-aşkar yazılmışdır;
3. Mətnə vulqar söz buraxılaraq yerinə nöqtələr qoyulmuşdur;
4. Vulqar sözün yalnız baş hərfi yazılmış, qalan hissəsi nöqtələrlə əvəzlənmişdir;
5. Sözün ilk və son hərfləri verilmiş, buraxılan hərflərin yerinə nöqtələr qoyulmuşdur və s.

Atalar sözlərində bu cür ifadələr daha çox işləndiyindən nümunələrimizi də bu janrdan seçdik.

Xalq ədəbiyyatının bu cür nümunələrinin nəşrinin müəyyən özünəməxsusluqla aparılması xeyli folklor nümunələrinin unudulmasının qarşısını ala bilər. Demək olar ki, hamının bildiyi, lakin ictimaiyyət qarşısında səsləndirilməsi və yazılması məqbul sayılmayan bu sözlərin nəşrini müəyyən məhdudiyyətlərlə aparmaq olar. Dilimizin morfonologiyası – incə və ya qalın saitlərin ahənginin söz kökündən şəkilçiyə doğru hərəkət etməsi buraxılmış hərflərin yozumunu asanlaşdırır. Bunun üçün vulqar sözün ilk hərfi yazılır, nöqtələr qoyulur, varsa, şəkilçisi və ya şəkilçiləri bütöv yazılır. Azərbaycan dilinin səs sistemində elə nüanslar var ki, ifadə olunan fikri kiçik bir səs elementi ilə işarələməklə nəinki “arifə”, hətta arif olmayana da anlatmaq olar. Damaq və dodaq ahəngi, açıq və qapalı saitlərin sözdə nizamı yalnız nəzmdə deyil, hətta nəsrə də qafiyə yaradır. Mətnə qafiyə təşkil edən sözlərdən birinin yeri boş qoyularsa, digər qafiyələnən sözlərlə onu yozub yerinə qoymaq mümkündür. Tam şəkildə yazılması məsləhət bilinməyən sözün yalnız baş hərfinin verilməsi yozum üçün mühüm mesajdır. Mətnin tələbinə uyğun olaraq oxucu həmin hərflə başlayan mətnin tələbinə uyğun sözü fikrində yerinə qoya bilir. Lakin bundan da əlverişli üsul sözün aşağıdakı modelə uyğun verilməsidir:

Sözün ilk hərfi + üç nöqtə + şəkilçi və ya şəkilçilər.

Məsələn, *kitablarım* sözünü təklif olunan modelə uyğun belə yazılacaq: *k...larım*. Şəkilçidəki saitlərin ahəngi oxucuya söz kökünün ahəngini diktə etmiş olur. Əgər sözdə çox şəkilçi varsa, yalnız sonuncunu verməklə də kifayətlənmək olar. Amma burada əsas fikir şəkilçini gizlətmək deyil. Məqsəd odur ki, buraxılmış sözü oxucu yerində düzgün görə bilsin. Ən başlıcası isə, sözü bütünlüklə yazmamaqla oxucuya həmin sözün ictimaiyyət arasında səsləndirilməsinin etikadan kənar olduğunu bir daha xatırlatmaqdır.

Nəzərə alaq ki, folklorun dili xalq danışığı dilidir və burada daha çox hazır ifadələrdən istifadə olunur. Həmin hazır ifadələr özü də, hansı leksik tərkibdən ibarət olmasına baxmayaraq, xalq yaradıcılığı nümunələridir.

Mətnində hər hansı bir qatı vulqar söz işlənmiş nümunəni aradan götürsək və nəşrə münasib saymasaq, onda xeyli əsəri sıradan çıxarmış olarıq. Belə mətnlər folklorun toplanması zamanı çox vaxt qeydə alınmır. Bəzən qeydə alınsa da, tərtib edilərkən onlar siyahıya salınmır. Beləliklə də, xeyli sayda folklor nümunələri toplama və ya nəşrdən kənar qalır. Bu da həmin mətnlərin unudulmasına, folklorlarda itkilərə gətirib çıxarır. Dəyərli məniqi fikirlər əks olunmuş, sağlam dünya görüşünə söykənən, böyük həyat təcrübəsindən soraq verən, ağıllı davranışa, xoş gələcəyə çağıran bu cür əsərləri unudulmaqdan, sıradan çıxmaqdan qorumaq hər bir Azərbaycanlının vətəndaşlıq, folklorşünasın isə həm də vəzifə borcudur.

KAYNAKÇA

Atalar Sözləri. (2013) /Tərtib edəni M.Yaqubqızı. Nurlan, Bakı.

Atalar Sözü. (2003) /Tərtib edən M.Qəmərli. Səda, Bakı.

Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti, IV c. (2006) /Tərtibçi Ə.Orucov. Şərq-Qərb, Bakı.

CEFEROV, S. (1982) **Müasir Azərbaycan dili.** Maarif, Bakı.

Əmsali-Türkanə. (1996) /Abasqulu Marağai. Qartal, Bakı.

HELİL, A. (2001) **M.Kaşqarlının "Türk dillərinin divanı kitabı"nda ədəbi mətnlər.** Səda, Bakı.

KAŞĞARI, M. (2006) **Divanü lüğət-it-türk,** I c. /Tərtib edən R. Əskər. Ozan, Bakı.

KESEMENLİ, N. (1987) **Ürəyimə açılan qapılar.** Bakı.

Kitabi-Dede Qorqud. (1988) /Tərtib edənlər Zeynalov F., Əlizadə S. Yazıçı, Bakı

Kıbrıs Türk Atasözleri ve deyimler sözlüğü. (1997) /M.Gökçeoğlu, Galeri Kültür yayınları, İstanbul.

Oğuzname. (1987) /Çapa hazırlayan S. Əlizadə. Yazıçı, Bakı.

POSLOVİÇİ, Pogovorki, Zagadki v Rukopisnih Sbornikah HVIII-XX Vekov. (1961) /İzdanie Podgotovili M.Ä.Mельц, V.V.Mitrofanova, G.G.Şapalova. Moskva- Leningrad.

USPENSKİY B.A. (1994) İzbrannle trudu, v 2-x tomah, t. 2. Gnozis, Moskva.

ŞIRELİYEV, M. (1978) **Müasir Azərbaycan dili.** I c, Elm, Bakı.

ZAKIR, Q. (1984) **Seçilmiş əsərləri.** Bakı.